

EL RECTOR DE VALLFOGONA

Auge, declivi i retorn
d'un mite nacional

Proposta expositiva
Museu d'Història de Catalunya

Albert Rossich i Marc Sagues
Abril 2024

EL RECTOR DE VALLFOGONA

Auge, declivi i retorn d'un mite nacional

Amb el Rector de Vallfogona passa una cosa ben curiosa: tothom n'ha sentit a parlar, però poca gent sap exactament qui és. Nascut el 1579 amb el nom de **Francesc Vicent Garcia**, aquest religiós i home de lletres ben vinculat amb el poder polític i l'actualitat de la Catalunya del seu temps es va distingir com a poeta i la seva obra va contribuir decisivament a la profunda renovació que va significar el Barroc per a la literatura en català.

Considerat **un clàssic** durant més de dos-cents anys, a finals del segle XIX els iniciadors de la Renaixença en van rebutjar el llegat però no van aconseguir esborrar-ne el record, que va perviure dins l'imaginari popular a través d'anècdotes i històries transmeses de generació en generació. Amb tot, al llarg del segle XX l'home, **el poeta i el mite** es van anar confonent en una realitat cada vegada més boirosa.

L'exposició ens convida a descobrir la sorprenent trajectòria de qui va ser **l'escriptor en català més important entre Ausiàs March i Jacint Verdaguer**, i un dels personatges més estimats de la nostra cultura popular. Un viatge per la realitat i la ficció, per la fama i l'oblit, que culmina en l'esclatant retorn de Garcia a l'actualitat, amb motiu de la commemoració del quart centenari de la seva mort, una efemèride que ha permès redescobrir el gran valor literari i patrimonial del seu llegat.

El món del Rector

En el tombant del segle XVI al XVII, els hiverns extrems de la Petita Edat del Gel fan minvar la producció agrària arreu d'Europa i els augments del preu del blat generen avalots freqüents. Les **guerres** entre catòlics i protestants devasten el centre del continent i, en combinació amb les **epidèmies** recurrents, castiguen una població afeblida. La **pirateria** turca entorpeix el comerç al Mediterrani, fins i tot després de la batalla de Lepant (1571). Als països catòlics, la **Contrareforma** suposa un enduriment del control religiós i ideològic de la població i la persecució de les minories.

L'arribada massiva d'or i plata d'Amèrica acaba per produir un greu problema d'inflació a Castella, amb grans **bosses de pobresa** a les ciutats principals. Durant els regnats de Felip II i Felip III, la monarquia dels Habsburg pugna per mantenir l'hegemonia en l'àmbit internacional, però fracassa perquè es dessagna militarment i econòmicament en les guerres de Flandes (1568–1648) i dels Trenta Anys (1618–1648).

A Catalunya, l'arribada d'immigració occitana desplaçada per les guerres de religió franceses permet la **renovació de la demografia**, estancada des del segle XV. Es repoblen zones agràries deprimides, el comerç i la vida ciutadana guanyen un cert dinamisme i es va articulant una xarxa de nuclis urbans creixentment integrats en processos productius de sectors com el tèxtil, els adobs de pell, el vidre, el gel o el vi.

Amb tot, el país viu en un **equilibri precari**. Les institucions catalanes pugnen per fer respectar la seva sobirania a una monarquia hispànica cada vegada més centralista. La baixa noblesa, empobrida i allunyada de les prebendes de la cort, s'organitza entorn de dues grans faccions enfrontades, **els nyerros i els cadells**, que alimenten la plaga del bandolerisme.

La família de Francesc Vicent Garcia era originària de **Tortosa**, que, durant la primera meitat del segle XVI, s'havia convertit en una de les ciutats principals de Catalunya gràcies a la riquesa agrícola i natural del seu territori, i a la seva condició d'enclavament estratègic entre els tres estats peninsulars de la Corona d'Aragó —el Principat, el Regne d'Aragó i el de València.

La capital ebrenca ateny el **moment àlgid** durant el segon terç del segle XVI. L'esplendor d'aquell període és ben visible encara avui al centre històric de la ciutat, que disposa d'un dels patrimonis arquitectònics d'estil renaixentista més importants de Catalunya, amb elements tan destacats com la Catedral de Santa Maria i els Reials Col·legis.

La vida de Vicent Garcia

Francesc Vicent Garcia va **néixer a Saragossa el 22 de gener de 1579**. La família, originària de Tortosa, s'hi havia desplaçat per la feina del pare, passamaner d'ofici. Després de la seva mort prematura, l'any 1582, Vicent i la seva mare tornen a **Tortosa**, on ell aprèn les primeres lletres i ella es casa amb Pau Bono, llibreter oficial de la ciutat. El petit Vicent devia passar la infantesa entre llibres i també devia estar ben familiaritzat amb la música i les festes populars, ja que diversos membres de la família Garcia consten entre els músics a càrrec del municipi.

Aviat es trasllada a **Barcelona** per emprendre els estudis de teologia. També comença a escriure poesies, algunes de les quals fan pensar en uns anys de joventut prou disbauxats. L'any 1605 és ordenat sacerdot a **Vic** i es converteix en familiar i mestre de capella del bisbe d'aquesta diòcesi, Francesc Robuster, a l'empara del qual, l'any 1607, obté la parròquia de Santa Maria de **Vallfogona de Riucorb** (la Conca de Barberà).

Durant els anys següents, Garcia recorre sovint el Principat, ja sigui per acompanyar polítics i altres religiosos, per participar en activitats literàries o per esbargir-se, a Barcelona. Tot i això, no és un rector absent. **L'estret lligam amb Vallfogona** es fa palès en la documentació parroquial conservada, així com en moltes de les seves poesies, que fan referència al poble i a la seva gent. A més a més, per prestigiar el seu destí d'acollida, el Rector promou la construcció d'una capella dedicada a santa Bàrbara, annexa a l'església parroquial. S'inaugura el 6 de maig de 1617 amb la representació de la *Comèdia de Santa Bàrbara*, escrita per ell mateix.

“La Comèdia de Santa Bàrbara, de Vicent Garcia, és la primera obra teatral d'estil barroc en llengua catalana.”

L'any 1621 Garcia es converteix en el secretari personal del nou bisbe de Girona, **Pere de Montcada**, i, arran de les exèquies de Felip III a la catedral, predica un sermó que és una de les màximes expressions de l'homilètica barroca catalana. Després de la mort sobtada del bisbe a finals d'any, el Rector s'instal·la uns mesos a Tortosa, on obté el doctorat en teologia.

Cap a finals de 1622 viatja a **Madrid**. Els primers biògrafs expliquen que desperta una gran admiració a la cort pel seu geni poètic, que fa amistat amb Lope de Vega i que mor emmetzinat per cortesans envejosos del seu èxit. Però, a falta de proves, avui totes tres coses semblen ser invencions posteriors, pensades per exaltar la figura del Rector.

El que és segur és que, poc després del viatge, Garcia torna a Vallfogona, on mor el **2 de setembre de 1623**, als quaranta-quatre anys, per causa desconeguda.

Igual que passa amb altres autors del segle XVII com Cervantes o Shakespeare, no disposem de cap retrat fiable de Garcia. Tots els que se n'han conservat —una quinzena— són representacions inventades, la majoria del segle XIX.

La poesia del Barroc

El **Barroc** neix a la segona meitat del segle XVI i dura fins a la primera meitat del XVIII. És una estètica marcada pel convenciment que la realitat no és sinó un engany produït pels sentits. Per això, l'artista abraça la idea del **desengany**, que permet accedir a la veritat que es troba més enllà de les aparences.

En poesia, això es plasma en un efecte de distanciament, que el lector ha de saber superar si vol entendre el sentit últim del missatge que es transmet. Aquest efecte s'aconsegueix a través de l'experimentació amb les formes expressives, tant en el pla lingüístic —ús de l'hipèrbaton, cultismes, neologismes— com en el semàntic —profusió de **dobles sentits i metàfores**—, però també amb la creació d'associacions impensades entre imatges, conceptes i idees. Els poemes es conceben com a reptes i per treure'n el significat el lector ha de saber esmol·lar l'enginy i mobilitzar al màxim els seus coneixements lingüístics, literaris i culturals.

De vegades, el desengany pot portar al desassossec existencial i al tractament de temes seriosos i greus, sovint tenyits de **pessimisme**. La poesia religiosa, l'elegíaca, la de caràcter metafísic i místic i les *vanitates* literàries —textos sobre la futilitat de les coses terrenals— en són bons exemples.

Altres vegades, aquest malestar es refugia en la ironia i la hipèrbole, i cristal·litza en la **poesia satírica**. Es posa l'ull en els aspectes més inconvenients i escabrosos de la vida quotidiana. Aquesta poesia té un propòsit lúdic i jocós, però també una marcada intenció moral, ja que critica els defectes de la societat del moment.

Encara que en la producció de Garcia trobem obres del primer tipus, el gruix principal de la seva poesia se situa dins aquest segon grup.

A principis del segle XVII es produeix una **renovació de la poesia** culta en català que és comparable amb la dels trobadors, al segle XIII, o de la Renaixença, al XIX. És el resultat de l'adopció de les **formes mètriques de la tradició italiana i castellana** i dels gèneres, els tòpics i els codis expressius del Barroc.

Garcia adapta la moda barroca al català. Destaca per una gran **facilitat versificadora** i perquè forja una llengua, versàtil i d'una gran expressivitat, que aconsegueix un equilibri molt atractiu entre l'argot cultista i el català viu, sovint esquitxat de trets col·loquials. Aviat es converteix en un model que seguiran tota una constel·lació de poetes, sovint anònims. Només durant la primera meitat del segle, els poemes conservats es compten per centenars, molts d'ells, encara avui **inèdits**.

El poeta Garcia

L'obra de Garcia és una peça central del nostre canó literari i una baula indispensable per a la continuïtat del català com a llengua de cultura al llarg de l'època moderna. Consta d'uns 160 poemes —majoritàriament satírics—, un panegíric en vers dedicat al rector de l'Estudi General de Lleida, una obra de teatre —la *Comèdia de Santa Bàrbara*— i el Sermó en memòria de Felip III.

La poesia és la part que n'ha transcendit més. Revela un caràcter desimbolt i enginyós, i destaca per l'amplitud formal i temàtica, així com per **la diversitat de tons i enfocaments**. Això últim s'aprecia sobretot en el tractament d'un dels temes més recurrents: **el desig**. En algunes composicions, el jo poètic parla obertament dels tractes sexuals amb dones des d'una actitud materialista i amoral, propera al rufianisme; en d'altres, hi al·ludeix amb una lleugeresa vitalista, despreocupada i graciosa, i, encara, n'hi ha algunes en què satiritza els efectes de la repressió de la libido, problema amb el qual tant ell com una part dels seus primers lectors —també clergues— devien haver de conviure.

Un altre dels grans temes de la poesia de Garcia és la **visió crítica de la societat**, que aflora en poemes com el «Desengany del món», així com en aquells que retraten personatges poderosos i controvertits del seu temps. També parla de **literatura i del fet mateix d'escriure**, ja sigui creant dins els poemes divertits jocs metaliteraris, o bé utilitzant els seus textos per lloar o criticar l'obra d'altres poetes coetanis.

En canvi, contràriament al tòpic tan àmpliament divulgat a partir del segle XIX, **l'escatologia** no és un tema important en la poesia del Rector. La fama de personatge escatològic ve de l'anecdota i d'alguns poemes que avui sabem que li van ser atribuïts de forma equivocada.

Una de les influències més notables en l'obra del Rector és la tradició del Segle d'Or castellà. No pot estranyar, tenint present que es tracta de la literatura més avançada del moment al continent, a banda de ser la més propera. Però l'autor també coneix bé els clàssics de la tradició grecollatina, en especial poetes satírics com **Llucià o Marcial**. Aquest últim és un dels grans referents en aspectes com l'ús de la invectiva o en les al·lusions explícites al sexe i als ambients prostibularis. D'altra banda, en Garcia també hi ressonen amb força algunes de les tendències en voga arreu d'Europa, com l'**antipetrarquisme**, que el porta a rebutjar —i sovint, a ridiculitzar— la visió extremadament idealitzada de la dona que havia imperat durant els segles anteriors en la poesia amorosa.

Als poemes de Garcia, hi trobem pageses, pastores, majordones, aiguaderes, prostitutes, monges... Algunes només són objecte de contemplació, però d'altres tenen un paper clau en el desenvolupament de l'acció del poema.

Segles XVI i XVII.

Origen i consolidació d'un mite

Poc després de la mort de Garcia, comencen a aparèixer manuscrits miscel·lanis que recopilen els millors poemes dels autors catalans del moment, i les seves composicions sempre són les que ocupen més pàgines. Però podem afirmar que és durant la dècada de 1640 quan el Rector assoleix la consideració de **clàssic modern**: Gaspar Sala dedica grans elogis als seus versos dins el llibel polític *Proclamación católica*, divulgat poc després de la revolta dels Segadors (1641), i Francesc Fontanella l'identifica com a referent de la poesia catalana moderna dins el *Vexamen* pronunciat a l'Acadèmia de Sant Tomàs el març de 1643.

L'any 1703 es publica, a l'empara de l'Acadèmia dels Desconfiats —antecessora de l'actual Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona—, la **primera edició** de l'obra completa del Rector. Aquesta edició és clau en la canonització de l'obra de Garcia, ja que constitueix el model del qual han partit —de forma directa o indirecta— la major part de les edicions fetes fins als nostres dies.

Els curadors de l'edició de 1703 van comparar diferents còpies manuscrites per tal de detectar-hi errors en la transmissió i aconseguir les **versions més fiables dels textos**. Però, per equivocació o per engrandir-ne l'obra amb poemes seriosos, van rebutjar passatges i poemes sencers d'atribució segura i hi van incloure moltes composicions que no eren de Garcia. També van redactar la **primera biografia de Garcia**, necessària per donar a conèixer l'autor, però que introduïa diversos elements que posteriorment han estat descartats, com el suposat origen en una família de pescadors, els estudis a Lleida o una imaginada relació amb la cort de Madrid.

Ja des del segle XVII, circulen **acudits, cançons i anècdotes gracioses** amb el Rector com a protagonista. Sovint hi apareix acompanyat de personatges com el bisbe, el vicari, els habitants de Vallfogona i, sobretot, els que esdevindrien els seus companys de repartiment més habituals i entranyables: **l'escolà i la majordona**.

La majoria d'aquestes anècdotes formaven part de l'humor clerical de l'època, és a dir, no tenien cap relació amb la vida de Garcia, però tot i això tenen una enorme difusió i fan que el personatge del Rector s'instal·li ràpidament en l'imaginari col·lectiu català. En aquest sentit, la fortuna del Rector recorda la d'altres escriptors estimats i controvertits de la nostra tradició, com **Santiago Rusiñol o Francesc Pujols**, amb els quals, a més a més, se l'associa sovint com a representants d'una línia humorística catalana.

La popularitat del Rector com a poeta i com a personatge només es pot comparar amb la d'un altre religiós: Jacint Verdaguer. De fet, Garcia prefigura la idea de **poeta nacional** que a finals del segle XIX acabaria encarnant Mossèn Cinto.

El segle XIX.

Auge i declivi d'un poeta nacional

Durant la major part del segle XIX la fama del Rector, tant en l'àmbit literari com en el de la cultura popular, no para de créixer. Se'n dibuixen la majoria dels retrats i esdevé una **icona cultural** dins el context de l'emergent societat de masses.

Amb el nom de *Lo Rector de Vallfogona* s'escriuen obres de teatre (Frederic Soler, 1871), revistes satíriques (1874, 1902), novel·les i biografies novel·lades (Josep Feliu i Codina, 1876) i es funda una societat literària que s'anomena així (1876). A més a més, el personatge esdevé un reclam per a productes comercials: begudes reconstituents, capses de llumins, postals, etc.

L'any 1879, l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques organitza a Vallfogona un **gran homenatge a Garcia**, amb les col·laboracions destacades d'Àngel Guimerà, Narcís Oller i Lluís Domènech i Montaner, entre d'altres. Fins i tot un jove Antoni Gaudí dissenya unes carrosses per desfilar amb la comitiva, tot i que alguns desajustos en l'organització impedeixen la seva construcció.

L'entronització de Garcia viurà una darrera gran escenificació quan el seu retrat, al costat del d'Aribau, ingressa a la **Galeria de Catalans Il·lustres**, el 1882.

Durant la segona meitat del segle, es va construint una imatge del Rector que recull les inquietuds i els anhels de la societat catalana del moment: en revistes i publicacions de tota mena, se'l converteix en símbol d'una catalanitat progressista, nacionalista i anticarlina, i fins i tot en un combatiu defensor de la llengua catalana.

Durant el darrer terç del segle XIX, el Rector esdevé una figura cada vegada més controvertida. El grup d'escriptors que segueixen el poeta i dramaturg Frederic Soler, Pitarrà, el reivindiquen com a **poeta popular**. Però el sector jocfloralista el qüestiona cada vegada amb més vehemència: autors influents com Milà i Fontanals el consideren un **poeta castellanitzat i vulgar**, i una xacra per al ressorgiment de la literatura culta en català que ells propugnen.

Pensem que els impulsors de la Renaixença partien d'una visió del món burgesa i de moral conservadora, que els impedia empatitzar amb certs temes i enfocaments propis del gust del Barroc, una època de la qual, a més, no compartien els codis expressius.

La visió d'aquest darrer sector s'imposa. La represa demana un canvi en els referents per deixar enrere el passat més immediat. Tot això fa que, cap a finals del segle, el Garcia poeta va quedant **progressivament relegat** als marges del cànon literari. En canvi, el personatge del Rector es mantindrà ben viu en la memòria popular.

El segle XX.

Un interludi amb clarobscur

Durant el primer terç del segle XX, en els cercles de la literatura culta, l'obra de Garcia és menystinguda o ignorada. El Noucentisme promou la recuperació dels autors medievals, més propers a l'ideal de catalanitat del moment i, per tant, més aptes per a erigir-los com a clàssics. Aquesta visió està profundament condicionada pel rebuig a tot allò que sigui d'origen castellà i també de l'època moderna en general, que s'identifica amb la pèrdua de la independència política i les institucions pròpies —encara que això no passa realment fins després de 1714.

Malgrat tot, el record del Rector no s'esborra del tot de l'imaginari col·lectiu: a la primera meitat del segle, encara es representa l'obra teatral de Pitarra en diferents punts del Principat, se l'esmenta en diaris i revistes, i continuen circulant algunes edicions dels seus poemes i biografies, si bé en formats cada vegada més modestos.

La dècada de 1930 sembla destinada a marcar un punt d'inflexió. El 1935, el poeta mallorquí **Bartomeu Rosselló-Pòrcel** publica «Espatlla» dins el seu *Quadern de sonets* (1935) i escriu «Amor, senyor de l'àmplia monarquia» (publicat pòstumament dins *Imitació del foc*, 1938). Aquests poemes dialoguen directament amb el cèlebre sonet de Garcia dedicat a una dama que es pentina, un dels més elegants del seu corpus. El mateix 1938, en plena Guerra Civil espanyola, **Joan Amades** publica una tria d'anècdotes, recollides de la tradició oral. Així, el llegat del Rector inicia un procés de revisió paral·lel al que havia endegat a Espanya la Generació del 27 amb Góngora i els clàssics del Segle d'Or.

La guerra de 1936-1939 i el franquisme estronquen aquesta revisió. Durant anys, **el fantasma de la mal anomenada Decadència** allunya del període lectors i estudiosos. No obstant això, a les dècades de 1960 i 1970 alguns historiadors comencen a proposar un acostament acadèmic a la poesia catalana del Barroc. També els poetes recobren la curiositat en Garcia, i la seva empremta es deixa notar en alguns d'ells.

En aquests últims anys, els treballs d'investigació i d'edició de textos, d'una banda, i una iniciativa popular, de l'altra, promoguda des de Vallfogona de Riucorb, conflueixen per sol·licitar a la Generalitat la declaració de l'**Any Rector de Vallfogona** per al 2023. Durant aquest any, desenes d'activitats i nombroses publicacions han escampat nous continguts modernitzats i actualitzats sobre l'obra, la vida i el mite del Rector, i això ha contribuït a la revaloració del llegat de la seva figura, la seva obra i el seu temps.

Entre els moments àlgids de l'Any Rector cal destacar la celebració del Dia Mundial de la Poesia (21 de març). Però el punt culminant és el gran homenatge popular celebrat a Vallfogona de Riucorb el 2 de setembre, el dia exacte que es compleixen els quatre-cents anys de la mort del poeta.